

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»
Факультет менеджменту
Кафедра прикладної економіки, підприємництва та публічного управління

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
кваліфікаційної роботи бакалавра

студента Васільєва Вячеслава Ігоровича

академічної групи 218-20-1

спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування

на тему: «Удосконалення механізму участі громадських організацій в забезпеченні розвитку територіальних громад»

Керівники	Прізвище, ініціали	Оцінка за шкалою		Підпис
		рейтинговою	інституційною	
кваліфікаційної роботи				

Рецензент:				
------------	--	--	--	--

Нормоконтролер:				
-----------------	--	--	--	--

Дніпро
2024

ЗАТВЕРДЖЕНО:
завідувач кафедри
прикладної економіки, підприємництва
та публічного управління
_____ О.Г. Вагонова
_____ 2024 р

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу бакалавра

Студенту(ці) Васільєв В.І. - академічної групи 281-20-1

спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування

за освітньою програмою Публічне управління та адміністрування

на тему «Удосконалення механізму участі громадських організацій в забезпеченні розвитку територіальних громад», затверджену наказом ректора НТУ «Дніпровська політехніка» № 474-с від 27.05.2024

Розділ	Зміст	Термін виконання
Теоретичний	Зміст та сутність поняття «громадські організації». Інструменти забезпечення взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськими організаціями. Підходи до залучення громадських організацій до вирішення питань місцевого значення.	27.05.2024 – 10.06.2024
Аналітичний	Загальна характеристика стану розвитку територіальних громад в Україні. Механізми підтримки розвитку територіальних громад громадськими організаціями. Міжсекторна взаємодія та її роль у забезпечення розвитку територіальних громад.	11.06.2024 – 19.06.2024
Прикладний	Підвищення рівня волонтерської активності в громадах та громадських організаціях. Напрями взаємодії та підтримки в контексті взаємодії органів місцевого самоврядування та громадських організацій.	20.06.2024 – 02.07.2024

Завдання видано _____ **В.В.Лола**
(підпис керівника) (прізвище, ініціали)

Дата видачі _____

Дата подання до екзаменаційної комісії _____

Прийнято до виконання _____ **В.І. Васільєв**

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка кваліфікаційної роботи бакалавра на тему «Удосконалення механізму участі громадських організацій в забезпеченні розвитку територіальних громад».

Бакалаврська робота: 51 стор., 27 використаних джерел.

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ, РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД, УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ, ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ

Об'єктом дослідження є участь громадських організацій у забезпеченні розвитку територіальних громад в Україні.

Предмет дослідження – удосконалення механізму участі громадських організацій у забезпеченні розвитку територіальних громад в Україні

Мета бакалаврської роботи – розробка та обґрунтування пропозицій з удосконалення механізму участі громадських організацій у забезпеченні розвитку територіальних громад.

Методи дослідження – аналіз наукових, літературних та правових джерел, дослідження статистичних даних, порівняльний аналіз отриманих даних та інформації, а також результатів досліджень щодо відповідності меті роботи.

Отримані результати. У першому розділі розглянуто теоретичні аспекти діяльності громадських організацій.

У другому розділі проведено дослідження участі громадських організацій у забезпеченні розвитку територіальних громад в Україні.

У третьому розділі розроблено рекомендації та пропозиції щодо удосконалення взаємодії громадських організацій та територіальних громад в умовах повномасштабного вторгнення.

Сфера практичного застосування результатів роботи – діяльність органів публічної влади у контексті взаємодії з громадськими організаціями з метою консолідованого вирішення проблем територіальних громад в Україні.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1. Зміст та сутність поняття «громадські організації»	9
1.2. Інструменти забезпечення взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськими організаціями	12
1.3 Підходи до залучення громадських організацій до вирішення питань місцевого значення	18
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ	22
2.1. Загальна характеристика стану розвитку територіальних громад в Україні	22
2.2. Механізми підтримки розвитку територіальних громад громадськими організаціями	26
2.3. Міжсекторна взаємодія та її роль у забезпечення розвитку територіальних громад	32
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ	38
3.1. Волонтерство як інструмент залучення громадськості до вирішення місцевих питань	38
3.2. Перспективні напрями залучення громадських організацій до забезпечення розвитку територіальних громад	42
ВИСНОВКИ.....	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	48

ВСТУП

Актуальність теми. Сьогодні низка факторів та подій у глобальному та національному просторі, збільшуються важливість участі громадських організацій у суспільно-політичному житті країни. Вони відіграють важливу роль у формуванні демократичного середовища, забезпеченні громадського контролю за діяльністю органів публічної влади, а також підтримці соціально-економічного розвитку територіальних громад.

В огляді на сучасні тенденції до зміцнення громадянського суспільства та процесі децентралізації влади, активізація ролі громадських організацій стає досить важливим фактором покращення управління на місцевому рівні. Саме їх участь створює можливість ефективно враховувати потреби та запити громадян, а також підвищувати прозорість і відповідальність влади перед суспільством.

Розвиток соціальної інклюзії, екологічної безпеки та економічного розвитку дають змогу залучати різноманітні громадські організації до пошуку та реалізації ефективних рішень. Вони можуть зробити важливий внесок у впровадження стратегій сталого розвитку на місцевому рівні.

Усе це обумовило вибір теми кваліфікаційної роботи, її актуальності, а саме: «Удосконалення механізму участі громадських організацій в забезпеченні розвитку територіальних громад».

Мета роботи: розробка та обґрунтування пропозицій з удосконалення механізму участі громадських організацій у забезпеченні розвитку територіальних громад.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені і вирішені наступні завдання.

1. Провести аналіз теоретичних аспектів та підходів до визначення поняття «громадська організація».

2. Дослідити інструменти та методи взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськими організаціями щодо підтримки розвитку територіальних громад.

3. Проаналізувати практику залучення громадських організацій до вирішення питань місцевого значення для визначення оптимальних варіантів щодо співпраці та підтримки їх участі у процесах розвитку територіальних громад.

4. Дати загальну характеристику стану розвитку територіальних громад в Україні.

5. Дослідити діючі механізми підтримки розвитку територіальних громад України громадськими організаціями.

6. Визначити роль міжсекторної взаємодії в контексті забезпеченні розвитку територіальних громад.

7. Розробити рекомендації щодо підвищення рівня волонтерської активності в територіальних громадах.

8. Обґрунтувати перспективні напрями залучення громадських організацій до забезпечення розвитку територіальних громад.

Об'єкт дослідження: участь громадських організацій у забезпеченні розвитку територіальних громад в Україні

Предмет дослідження: удосконалення механізму участі громадських організацій у забезпеченні розвитку територіальних громад в Україні.

Методи дослідження: В роботі використані наступні методи дослідження: аналіз наукових, літературних та правових джерел – з'ясування теоретичних засад участі громадських організацій в контексті громадського управління та взаємодії з органами місцевого самоврядування; аналіз статистичних даних – можливість визначення динаміки розвитку територіальних громад та участі громадських організацій у цьому процесі; порівняльний аналіз – порівняння отриманих результатів в контексті рівня залученості громадських організацій в управління територіальних громадам в контекст демократизації.

Практичне значення результатів роботи полягає в тому, щоб вдосконалити механізми участі громадських організацій у забезпеченні розвитку територіальних громад.

Сфера використання результатів роботи: одержані результати можуть бути використані в діяльності громадських організацій, органів місцевого самоврядування, неурядових організацій та інституцій.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів, основних висновків, списку інформаційних джерел (27). Текстова частина викладена на 41 сторінці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Зміст та сутність поняття «громадські організації»

У кожній країні є багато різних видів громадських організацій. Це професійні спілки, жіночі, молодіжні, ветеранські, дитячі організації, наукові, технічні, культурно-просвітницькі, фізкультурно-спортивні та інші добровільні об'єднання громадян, творчі спілки, земляцтва, фонди, асоціації тощо. Вони можуть мати різні назви: організація, об'єднання, спілка, товариство, клуб, гурток, рада, фонд, асоціація тощо. Спільними їх рисами (ознаками) є добровільність об'єднання, наявність певної організаційної структури і діяльність на засадах самоврядування. Ще однією ознакою громадської організації у багатьох країнах вважається її неприбутковий характер — вона не повинна здійснювати господарську діяльність із метою отримання прибутку, інакше має зареєструватися в уповноваженому органі публічної влади як підприємницька структура. [2]

Закон України «Про громадські об'єднання» визначає громадську організацію як «громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи», тобто це одна з організаційно-правових форм громадських об'єднань в Україні.

Поняття громадської організації не охоплює релігійних, господарських та інших об'єднань громадян, порядок і діяльність яких визначаються відповідним законодавством. Профспілки належать до громадських організацій. Особливості правового статусу їх регулюються Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». Благодійні організації також не належать до громадських об'єднань, оскільки мають на меті виключно благодійництво, а не здійснення та захист прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. [3]

Держава сприяє розвиткові активності та творчої ініціативи громадян, створює рівні умови для діяльності всіх громадських організацій. Спільними для всіх громадських організацій ознаками є принципи добровільного членства, рівноправності, самоврядування, законності і гласності. Громадські організації вільно обирають напрям своєї діяльності. Разом з тим належність чи неналежність до тієї чи іншої громадської організації не може бути приводом для обмеження прав і свобод або надання державою будь-яких пільг та переваг. Залежно від територіальних меж діяльності створюються громадські організації із загальноукраїнським, місцевим та міжнародним статусом. Усі вони можуть також на добровільних засадах створювати або вступати у спілки (асоціації тощо), укладати між собою угоди про співробітництво та взаємодопомогу.

Громадські об'єднання (ГО) утворюються і діють на наступних принципах:

- добровільності;
- самоврядування (невтручання органів державної влади або органів місцевого самоврядування в діяльність ГО);
- вільного вибору території діяльності;
- рівності перед законом;
- відсутність майнового інтересу їх членів/учасників;
- прозорості, відкритості та публічності (вільний доступ до інформації про діяльність).

Закон визначає дві організаційно правові форми громадських об'єднань:

Громадська організація – громадське об'єднання засновниками і членами (учасниками) якого є фізичні особи (громадяни).

Громадська спілка – громадське об'єднання засновниками і членами (учасниками) якого є юридичні особи приватного права, а членами

(учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи.

Громадське об'єднання може здійснювати свою діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством, головною метою якого не є отримання прибутку.

За статусом громадські об'єднання поділяються на:

- місцеві;
- всеукраїнські;
- міжнародні (міжнародні неурядові організації).

Залежно від сфери громадської діяльності та мети, громадські об'єднання поділяються на наступні види:

- економічні,
- волонтерські,
- соціальні,
- культурні,
- екологічні та ін.

Залежно від наявності статусу юридичної особи:

- громадські організації зі статусом юридичної особи;
- громадські організації без статусу юридичної особи.

Для здійснення цілей і завдань, визначених у статутних документах, зареєстровані громадські організації користуються правом:

1. Виступати учасником цивільно-правових відносин, набувати майнові і немайнові права;
2. представляти і захищати свої законні інтереси та законні інтереси своїх членів (учасників) у державних та громадських органах;
3. проводити масові заходи (збори, мітинги, демонстрації тощо);
4. ідейно, організаційно та матеріально підтримувати інші громадські організації, надавати допомогу в їх створенні;

5. створювати установи та організації;
6. одержувати від органів державної влади і управління та органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для реалізації своїх цілей і завдань;
7. вносити пропозиції до органів влади і управління;
8. розповсюджувати інформацію і пропагандувати свої ідеї та цілі;
9. засновувати засоби масової інформації.

Громадські організації мають право засновувати підприємства, необхідні для виконання статутних цілей.

Громадські організації користуються іншими правами, передбаченими законами України. Права фахових об'єднань регулюються окремим законами України. [4]

З метою виконання статутних завдань і цілей зареєстровані громадські організації можуть здійснювати необхідну господарську діяльність без мети отримання прибутку, засновувати підприємства, установи та організації.

Громадські організації зобов'язані здійснювати первинний (оперативний) та бухгалтерський облік результатів своєї роботи, складати статистичну інформацію, а також подавати відповідно до вимог закону фінансову, податкову звітність та статистичну інформацію про свою господарську діяльність. Держава забезпечує додержання прав громадських об'єднань.

Діяльність громадських об'єднань повинна бути гласною, а інформація про їх установчі документи та програми — загальнодоступною. Забороняється створення і діяльність громадських об'єднань, цілі чи дії яких спрямовані на насильницьку зміну основ конституційного устрою і порушення цілісності України, підрив безпеки держави, створення військових формувань, розпалювання соціальної, расової, національної ворожнечі.

Втручання органів державної влади і посадових осіб у діяльність громадських об'єднань, як і втручання громадських об'єднань у діяльність

органів державної влади та їх посадових осіб, неприпустиме, за виключенням випадків, передбачених законом. Держава забезпечує дотримання прав і законних інтересів громадських об'єднань, підтримує їх діяльність, законодавчо регулює надання їм податкових та інших пільг і переваг. Державна підтримка може виражатися у вигляді: цільового фінансування окремих суспільно корисних програм громадських об'єднань; укладання договорів щодо виконання різних державних програм на конкурсній основі. Питання, що торкаються інтересів громадських об'єднань, у передбачених законом випадках вирішуються органами державної влади і органами місцевого самоврядування за участю відповідних об'єднань чи за погодженням з ними.

Багато питань життя суспільства, його політичної системи повинні вирішуватися органами держави з урахуванням думки громадських об'єднань чи разом з ними. Взаємовідносини держави і громадських об'єднань свідчать, наскільки спільними є їх кінцеві цілі та завдання, єдині принципи побудови і функціонування. Громадські об'єднання не є «філіями» держави. Це - самостійні ланки суспільної системи, що мають свої функції та соціальне призначення. Громадські об'єднання діють у рамках правового режиму, встановленому державою.

Якщо держава це суверенна політична організація всього народу, то партії, інші громадські об'єднання – лише учасники здійснення політичної влади. Вони виражають волю своїх членів, груп людей, певних верств суспільства, діють у рамках закону і не мають державно-владних повноважень. [5]

1.2 Інструменти забезпечення взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськими організаціями

Одним із завдань демократії участі є розбудова громадського суспільства та залучення громадян до прийняття остаточних рішень з

питань, що безпосередньо їх стосуються (реалізація прав, безпека, відпочинок тощо).

Процес інтеграції України в Європейське співтовариство вимагає впровадження стандартів розвиненого демократичного суспільства. Розвиток громадянського суспільства є невід'ємним дієвим чинником розбудови України як демократичної правової держави за умови конструктивного та відповідального діалогу з нею в межах правового поля. Сприяння розвитку взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади з громадськістю повинно базуватися на партнерстві, взаємній зацікавленості у досягненні цілей, пов'язаних з процесом демократизації всіх сфер державного управління та суспільного життя, соціально-економічним та духовним прогресом, всебічним забезпеченням захисту прав і свобод людини та громадянина. Успішна ефективна взаємодія органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з громадськістю є важливою складовою вирішення актуальних питань місцевої політики та соціально-економічного розвитку регіону.

Основними функціями відділів зв'язків з громадськістю, створених при органах місцевого самоврядування, є:

- зв'язки із засобами масової інформації;
- зв'язки з місцевим населенням;
- взаємозв'язки з інформаційними центрами;
- створення та підтримання узагальненого іміджу органу державної влади або органу місцевого самоврядування;
- організація виставок, зборів і лекцій;
- робота по підвищенню ролі й авторитету органу державного управління. [6]

На думку С.М. Висоцької, можуть використовуватися різні типи взаємин органів державної влади і місцевого самоврядування із засобами масової інформації [7]

- випуск і поширення інформаційних бюлетенів, оглядів, фото, відеоматеріалів, інформаційних збірників, експрес-інформації тощо;
- проведення прес-конференцій, брифінгів, телевізійних дебатів, прес-клубів, організація інтерв'ю з керівниками органів державної влади та органів місцевого самоврядування для працівників вітчизняних і зарубіжних засобів масової інформації;
- забезпечення публікацій (виступів) керівників органів державної влади та місцевого самоврядування у засобах масової інформації;
- створення архівів інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- розміщення веб-сторінок в інтернеті про орган влади та місцевого самоврядування та їх діяльність. Відтак, існуюча в Україні система місцевої влади та органу місцевого самоврядування неспроможні забезпечити ефективний діалог з громадянським суспільством, що викликає відчуження населення від влади, органів місцевого самоврядування та політичних реформ, запроваджених ними. Очевидно, як відмічає М. Рикун, Україна потребує такої системи зв'язків з громадськістю, яка є професійною, ефективною, покликаною слугувати інтересам громадян. [8]

Як свідчать результати опитувань, проведених Л. Гурін, метою яких було з'ясувати ставлення громадськості до органів державної влади та оцінити ефективність їхньої діяльності були отримані наступні результати. Так, серед опитаних 55% громадян цікавляться роботою органів державної влади, 45% - ні. Про їх діяльність 28% опитаних дізнаються з телебачення, 21% - з газет, 20% - на роботі, 14% - в інтернеті, 10% від сусідів, знайомих та 7% - з радіо, журналів. Майже 78% респондентів вважають, що засоби масової інформації достатньо висвітлюють інформацію про діяльність органів державної влади, 17% в основному достатньо, 5% - не достатньо. Сьогодні більшість громадян, на жаль, не зовсім задоволені тим, як працюють органи державної влади. Проте діяльність органів державної влади щодо налагодження відносин з громадськістю 58% оцінюють як

добрю, 20% - як зразкову, 14% - задовільну, та менше 8% - не задовільну. Для 85% опитаних кращою формою спілкування з працівниками органів державної влади є індивідуальні консультації, 11% - участь у масових заходах для громадян та 4% - електронне спілкування. [9]

Результати аналізу свідчать, що більшість органів виконавчої влади забезпечили функціонування структурного підрозділу з питань взаємодії з громадськістю, його належне кадрове та матеріально-технічне забезпечення, водночас відсутня встановлена практика визначення типу такого підрозділу. Разом з тим відмічається великий процент громадян які оцінюють роботу органів державної влади і органів місцевого самоврядування як не зовсім ефективну та не дуже добре. Це очевидно пов'язано зі специфікою роботи даних органів, а також з тим, що дуже часто змінюється законодавство, яке є досить складним для розуміння, причому часто немає однозначного його трактування та пояснення. А також це пов'язано з непрофесійністю та некомпетентністю як працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, так і громадян.

Участь громадськості у прийнятті рішень може набувати різних форм залежно від ступеня впливу. Ці форми включають інформування, консультації, залучення, співпрацю та розширення повноважень. Інформування передбачає надання інформації для розуміння проблем, варіантів та рішень. Консультації полягають в отриманні відгуків громадськості щодо альтернатив або рішень. Залучення має на меті врахування проблем громадськості протягом усього процесу прийняття рішень, включаючи розробку критеріїв і варіантів. Співпраця передбачає спільну розробку критеріїв та альтернатив, а також визначення кращого рішення. Нарешті, розширення повноважень означає передачу остаточних рішень у руки громадськості.

Основними причинами, які можуть заважати співпраці громадськості з владою та органами місцевого самоврядування, громадяни вважають невіру людей у те, що їхній вплив на них може бути дієвим (34%),

неготовність органів влади і місцевого самоврядування співпрацювати з громадянською, непрозорість їх, відсутність інформації про їх рішення. Серед різних форм діяльності громадських організацій населення найбільш важливими є ті, які пов'язані з контролем за діяльністю влади (42%), допомогою людям у обстоюванні ними своїх прав (39%), допомогою соціально уразливим соціальним групам (37%), спільним виробленням владою державних рішень (25%), захистом довкілля (23%). На сьогодні ще існує проблема подальшого розвитку громадянського суспільства країни, на це є певні причини:

- недостатній рівень конструктивного діалогу та співпраці між владою та громадянською;
- усвідомлення громадянами демократичних механізмів участі у формуванні, реалізації регіональної політики, їх самоорганізації;
- інституційна слабкість, самоізоляція та пасивність у процесах вирішення місцевих проблем та інше.

Відповідно до українського законодавства громадська участь на рівні територіальної громади може приймати різні форми, і кожна з них має свої особливості та зміст, а також здійснюється за допомогою різних інструментів.

Пропозиція – звернення громадян із порадами та рекомендаціями щодо діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, депутатів, посадових осіб, врегулювання суспільних відносин, покращення умов життя, вдосконалення правової основи та інших сфер державного і суспільного життя.

Електронна петиція – це колективне звернення громадян до Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів або органу місцевого самоврядування, що є інструментом електронної демократії.

Громадські слухання – це колективні зустрічі громадян з представниками місцевої влади, на яких обговорюються та ухвалюються пропозиції щодо вирішення актуальних проблем міста, громади.

Місцевий референдум є формою прийняття територіальною громадою рішень з питань, що належать до відання місцевого самоврядування, шляхом прямого голосування.

Місцеві збори - це форма демократичного участі громади в процесі управління муніципалітетом. Це зустрічі або зібрання місцевих мешканців, які проводяться з метою обговорення важливих питань, що стосуються місцевого громадського життя та прийняття рішень.

Коллективне звернення - це форма вираження громадської думки або певної позиції групи людей щодо певного питання або проблеми. Це може бути письмове або усне звернення, яке підписане групою осіб або представниками спільності, організації або колективу.

На основі проведених досліджень, діючих і пошуків раціональних механізмів взаємодії державної влади та органами місцевого самоврядування з громадськістю можна зазначити, що громадські організації один із важливих суб'єктів процесу взаємодії органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з громадськістю та вироблення державної політики. Їхня участь у цьому процесі насамперед консультативна та представницька. Без чесних, доброзичливих та відкритих відносин між громадськістю та органами державної влади і місцевого самоврядування їхня робота може бути проблематичною та не ефективною. Саме тому сьогодні важливо, щоб керівники органів державної влади та місцевого самоврядування усвідомили значущість функціонування службових зв'язків із громадськістю. Це допоможе підняти імідж органів влади й поступово повернути довіру до держави в цілому. Разом з тим, відділи зв'язків з громадськістю в органах державної влади та місцевого самоврядування повинні спрямовувати свою діяльність на створення належних умов співпраці між чиновниками та громадськістю, дотримуватись правил роботи та організовувати постійний зв'язок з населенням. Все вище зазначене буде сприяти довірі з боку громадськості, як до місцевих органів влади так і органів місцевого самоврядування.

Перспективи подальших досліджень полягають, на нашу думку, насамперед у розробленні шляхів ефективного проведення діалогу органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з громадськістю на принципах партнерства, довіри, прозорості, відкритості та взаємоповаги, зокрема у сфері реалізації цільових програм в контексті здійснення реформ в Україні.

1.3 Підходи до залучення громадських організацій до вирішення питань місцевого значення

В нашому суспільстві часто існує нерозуміння необхідності діяльності громадських організацій та громадських активістів, а звідси і відсутність підтримки. У малих містах люди часто взагалі не розуміють важливість існування ГО, а у великих буває важко побороти репутацію «грантоїдів». Завдання моделі – змінити погляд на громадські організації та громадських активістів у громаді, донести важливість підтримки ГО, налаштувати на співпрацю жителів міста, громадських активістів, бізнесу та влади. Допоможе учасникам: зрозуміти роль громадських організацій в громаді; дізнатися, як може співпрацювати бізнес, влада і громадські організації; відчутти себе частиною спільноти, навчитися комунікувати в команді, висловлювати свою думку та приймати відповідальність за свої рішення.

Успішність діяльності соціальних суб'єктів (держави, бізнесу, влади, громадянського суспільства) залежить від характеру взаємодії між ними, готовності та налаштованості кожного із суб'єктів будувати платформу соціального діалогу для конструктивного вирішення нагальних проблем, які постали перед країною, кожним її регіоном і людиною, що живе в Україні. Саме тому значущість соціальних ресурсів конструктивної взаємодії та громадської залученості населення зростає щодня. Секрет більшості історій успіху людей і країн полягає в ефективності залучення наявних соціальних ресурсів, їх «якості», раціональності зусиль з їх накопичення, використання на потреби розвитку регіонів, країни в цілому [11].

Необхідно підкреслити той факт, що ключовим учасником, який повинен залучати інших зацікавлених сторін, пошуком відповідних підходів є саме органи публічної влади. Оскільки вони є відповідальними за створення організаційно-правового забезпечення в контексті своєї діяльності та повинні створити відповідні методи, підходи та механізми щодо залучення громадськості (в тому числі і громадських неурядових організацій) та бізнесу.

Один з підходів, за допомогою якого можна продемонструвати рівні участі – це «драбина», що була розроблена Шері Арнстейн. Науковець розрізняє три рівні участі громади:

- відсутність участі;
- видимість участі;
- влада громади.

Поняття відсутності участі означає не що інше, як відсутність прямого впливу громади на свій розвиток. На цьому рівні Арнстейн виділяє такі рівні, як маніпуляція та терапія. Основним завданням участі на цих рівнях є досягти підтримки громадськості.

При другому рівні залучення громади, «видимості участі», розглядаються такі підходи, як інформування, консультування та заспокоєння. Інформування - найважливіший крок для легітимної участі. Досить часто інформація носить односторонній характер, тобто відсутні канали «зворотного зв'язку». На етапі консультування цей зв'язок з'являється, тут відбувається опитування громадської думки, проводяться громадські збори та консультації. На етапі заспокоєння громадянам дозволяється надавати консультації або планувати на певний період, але представники влади залишають за собою право приймати рішення.

Нарешті, при третьому рівні участі, «влади громади», вплив громади на спосіб вирішення проблемних питань є реальним і системним. У цій ситуації громада стає повноправним партнером державної влади. Науковець виділяє тут три щабля «драбини»: партнерство, де влада перерозподіляється

шляхом переговорів між громадянами та представниками влади (зацікавленими сторонами), планування та процес прийняття рішень відбуваються спільно (через спільні комітети); делеговані повноваження - підхід вимагає активної участі громадян, за якого вони мають більшість місць в комітетах і делеговані громадою для прийняття рішень; і контроль з боку громадськості: громадяни контролюють процес планування, розробки політики та керівництва програмою. Якщо проаналізувати дані рівні, то бачимо, що громадська влада починає проявлятися на двох вищих рівнях [12].

Серед основних підходів залучення громадськості до процесу розробки та прийняття рішень, можна виділити наступні:

Підвищення рівня громадської інформованості: успіх більшості підходів до залучення громадян залежить від того, наскільки добре громадяни інформовані про діяльність органів влади та процеси, що відбуваються в громаді. В Україні гостро відчувається потреба в збільшенні доступу до інформації та адекватних можливостей її використання. Інструментами комунікації та інформування можуть бути публікації в місцевих засобах масової інформації, телевізійні та радіопередачі, електронні засоби спілкування.

Консультації з громадськістю: механізм консультацій включає громадські слухання, круглі столи, дорадчі ради, зустрічі зацікавлених сторін тощо. Вони дозволяють залучати широкі кола громадян до процесу вироблення політики та надання послуг органами влади.

Громадський контроль за діяльністю органів влади: громадський контроль передбачає впровадження таких механізмів та процедур, як дослідження якості державних послуг, моніторинг цих послуг та діяльності влади, діяльність наглядових рад, громадського журі та створення коаліцій недержавних організацій. Цей підхід допомагає підвищити відповідальність та прозорість органів влади шляхом постійного моніторингу та налагодження зворотного зв'язку з громадськістю.

Стратегічне планування розвитку громади.: основною метою стратегічного планування є вироблення місцевих соціально-економічних стратегій на тривалий період для посилення економічної позиції громади та покращення рівня життя її мешканців. Стратегічне планування із залученням громади дозволяє сконцентрувати увагу на місцевих проблемах та передбачає виявлення і використання власних ресурсів громади [13].

Відповідно до цього участь, на думку Рахмана, - «це неперервний процес освіти, процес поступового усвідомлення. Через колективне самоосмислення свого досвіду та проблем люди стають краще обізнаними з різними вимірами своєї реальності та тих її аспектів, які вони здатні в ній змінити. Завдяки цій обізнаності вони ухвалюють рішення, реалізують колективні заходи та аналізують їхні результати для подальшого поглиблення своєї обізнаності. У такий спосіб вони рухаються до мети, поступово поглиблюючи знання своєї реальності, яка неперервно змінюється». Участь громадськості не повинна здійснюватися за якихось особливих обставин; вона повинна бути частиною повсякденного життя громадян [14].

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

2.1. Загальна характеристика стану розвитку територіальних громад в Україні

Розвиток країни має глобальний характер, враховуючи різні соціально-економічні показники як окремих регіонів, так і громад в цілому. І якщо центральні органи влади приймають відповідні рішення, то регіональні та місцеві (або муніципальні) забезпечують реалізацію цих рішень на місцях. З цього і виходить що органи місцевого самоврядування відіграють вирішальну роль у розвитку громад тим, що забезпечують ефективне управління наявними ресурсами, створюючи процес соціально-економічного розвитку, а також покращення умов життя в громадах. Це все є можливим саме завдяки функціям планування та реалізації місцевих програм (стратегій) розвитку, які спрямовані на покращення умов життя громад та якості життя населення через різні муніципальні складові.

Як і органи державної влади, муніципальне управління має ряд функцій та можливостей в контексті забезпечення публічних послуг, управлінських функцій, створенні та реалізації місцевих бюджетів, і, відповідно до законодавства, захист інтересів місцевих громад. Окрім цього, органи муніципального адміністрування мають наступні функції:

- Планування та розвиток територій: полягає у розробці стратегічних планів розвитку, в яких визначається соціально-економічна складова розвитку та напрями інвестування в громаду.
- Надання соціальних послуг: забезпечення освітніх, медичних, соціально-культурних послуг на муніципальному рівні. Саме ці послуги дають можливість підвищувати якість життя мешканців та розвивати людський капітал.

– Економічний розвиток: створення умов для залучення нових фінансових вливань в бюджет (кредити, гранти, інвестиції тощо), підтримку малого та середнього бізнесу та розвитку місцевої інфраструктури.

Все це є можливим виключно не тільки за рахунок діяльності органів влади місцевого рівня, а й за рахунок розвитку взаємовідносин за принципом government – citizen – government. Саме взаємодія з громадськістю створює можливість для більш ефективної та успішної реалізації ряду програм, стратегій та проєктів, а також, отримання інформації від різних соціально-економічних верств населення громади.

За для комунікації з громадою, в функціональних можливостях органів місцевого самоврядування, існує ряд інструментів, які і створюють процес консолідації зусиль. Серед основних можна назвати:

– Громадські слухання та консультації: створення можливостей та залучення громадськості (включно з волонтерами, громадськими активістами, громадськими організаціями тощо) до спільного обговорення та прийняття важливих рішень шляхом їх публічного розгляду.

– Електронне врядування: використання органами місцевого самоврядування цифрових технологій в громадах, для підвищення рівня прозорості та ефективності управління.

– Підтримка громадських ініціатив: створення програм та проєктів щодо розвитку, фінансування та підтримці ініціатив, які пропонуються громадянами і покликанні на вирішення місцевих проблем та покращення соціально-економічного становища громади.

Саме такі інструменти діяльності та розвитку для органів місцевого самоврядування і дають можливість для більш різностороннього розвитку. Варто розуміти, що в умовах розвитку демократичного суспільства, без залучення громади та використання сучасних та новітніх інструментів, розвиток місцевих громад може бути дещо складним або навіть неможливим. Муніципальна влада повинна проводити різносторонні

аналізи своєї громади за для виявлення, як сильних, так і слабких сторін. В свою чергу, це дозволить «локалізувати» слабкі місця і розширювати та робити прибутковими сильні сторони громади.

Тим не менш, публічно-владна діяльність – це зона підвищеного ризику. В ній не повинно існувати «помилки», оскільки це зона де є відповідальність за розвиток цілих міст та життя людей, особливо в умовах воєнного стану. Окрім глобальних викликів, серед яких можна вважати пандемії, повномасштабне вторгнення, є і більш специфічні, так як брак коштів, відсутність кваліфікованих кадрів і навіть політичний тиск. Але попри все, починаючи з середини 2014 року, органи місцевого самоврядування отримали нові складові для більш автономної діяльності:

- Децентралізація: частина повноважень та ресурсів були передані від центральних до місцевих органів влади, що значно підвищило їх ефективність управління та прискорило розвиток громад. Це дозволило їм самостійно вирішувати певні проблеми та більш швидко опрацьовувати виклики та фактори місцевого (локального) значення.

- Інноваційний підхід: муніципальні органи влади, у своїй публічній діяльності, почали використовувати новітні технології та інноваційні підходи. Сюди входить і сервіси електронного урядування, створення мережі Центрів Надання Адміністративних Послуг, а також створення та розвиток цілих індустріальних парків.

- Міжнародна співпраця: саме обмін досвідом та міжнародна співпраця з іншими країнами (не тільки центральними, а й місцевими органами влади) дає можливість отримувати цікаві кейси, унікальні практики та адаптувати їх до місцевих умов та викликів. Укладаються різні угоди, меморандуми та навіть партнерські відносини між громадами різних країн.

Як вже було сказано, не менш важливу роль у діяльності органів місцевого самоврядування відіграє проведення детального аналізу місцевості в усіх соціально-економічних аспектах. Аналіз стану та потреб є

ключовим інструментом, від результатів якого, залежить ефективне планування та розвиток. Для цього, в своїй діяльності, органи муніципального управління мають ряд можливостей та інструментів:

- Соціологічні опитування: проведення опитування представників громади та громадян дозволяє зібрати інформацію про їх проблеми, потреби та можливі пропозиції щодо розвитку. Це можна робити шляхом залучення інтернет-ресурсів, що дозволяє робити це більш швидко.

- Аналіз статистичних даних: опрацювання статистичних даних та звітів дає можливість провести більш детальну оцінку різних показників, наприклад: демографічної ситуації, зайнятість населення, стан економіки тощо.

- Геоінформаційні системи (ГІС): технології ГІС дають можливість візуалізувати дані на карті, що в свою чергу, спрощує аналіз територіальних особливостей для прийняття важливих рішень на муніципальному рівні.

Існує ще безліч важливих інструментів для проведення аналізу громади на різні показники та фактори. Отриманні ж результати використовують вже в багатьох напрямках діяльності органів місцевого самоврядування. Так, на основі аналізу даних, формують довгострокові плани розвитку територій (стратегії), які враховують як поточні проблеми, так і майбутні потреби. Особливої уваги потребує можливість оптимізації бюджетних витрат. Саме через аналіз потреб та опитування можна більш ефективно розподіляти бюджетні кошти, спрямовуючи їх на більш актуальні та необхідні напрями та потреби. Ну а вже за рахунок ефективного використання коштів створюється можливість для ряду змін та покращень. Наприклад, підвищення якості публічних послуг в результаті зібраної інформації. Можна підвищити їх доступність та якість. А також, такі аналіз дають можливість планування та реалізовувати різноманітні інфраструктурні проекти. Що є дуже важливим не тільки вже для місцевості, а інколи й для регіону та країни в цілому.

На сьогодні, органи місцевого самоврядування, мають велику кількість інструментів для більш ефективного планування. З проведенням реформи децентралізації розпочався новий етап розвитку громад, що є безумовно перевагою для країни, оскільки тепер громади отримали автономію та можливості для власного вирішення пріоритетності потреб та викликів, а також джерел їх вирішення.

Варто зауважити, що органи місцевого самоврядування є ключовими гравцями у розвитку громад. Вони не тільки відповідають за ключові потреби в громаді, а й забезпечують їх надання та розвиток, залучають громадян до прийняття рішень та борються з викликами та потребами, які можуть потребувати інноваційних підходів та навіть міжнародної співпраці.

2.2 Механізми підтримки розвитку територіальних громад громадськими організаціями

Громадські організації відіграють важливу роль у підтримці вектору розвитку територіальних громад. Вони забезпечують додаткові ресурси, знання та досвід. Залучаючись до процесів планування, реалізації та моніторингу результатів, вони сприяють більш прозорому та ефективному розвитку громади. Треба підкреслити той факт, що залучення громадських організацій до ряду управлінських процесів в публічному секторі, досить позитивно впливає на боротьбу з корупцією та її ризиками. Адже громадський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування є складовою їх прозорості та діяльності.

Громадські організації, в контексті своєї суспільно-значущої діяльності, вносять вагомий вклад у розвиток територіальних громад тим, що сприяють підвищенню соціально-економічного благополуччя населення. Виконуючи демократичні функції створюється різноманітні можливості для різних соціально-економічних верств населення в контексті забезпечення їх благополуччя:

– Адвокація інтересів: Громадські організації виступають як посередники між громадянами та владою, тим самим, вони мають можливість для захисту та просування інтересів місцевих жителів. Дослідження В.П. Андрушенко показує, що громадські організації активно впливають на прийняття рішень на місцевому рівні, забезпечуючи врахування потреб населення [15].

– Реалізація проектів з розвитку: ГО реалізують різноманітні проекти, які в свою чергу, спрямовані на розвиток інфраструктури, підвищення рівнів та якості освіти, медичних послуг та екологічного середовища. Як правило, діють вони як ініціатори та координатори для проектів, і в процесі їх планування та реалізації, залучаються до співпраці органи місцевого самоврядування та громаду в цілому.

– Мобілізація ресурсів: Громадські організації здатні залучати фінансові та людські ресурси для реалізації соціальних проектів. Вони активно співпрацюють з міжнародними донорськими організаціями, бізнесом та іншими партнерами. ГО в Україні залучають значні кошти від міжнародних фондів для реалізації проектів місцевого розвитку.

– Надання соціально-культурних послуг: досить часто громадські організації надають ряд соціально-культурних послуг, які йдуть в доповнення як до державних програм, так і до муніципальних. Це можливо не тільки за рахунок власних коштів та донорських внесків, а й за рахунок залучення міжнародних партнерів, організацій та бізнесів.

Окремим аспектом залучення громадських організацій до процесу розвитку територіальних громад є організаційно-правове забезпечення. Почати варто з українського законодавства. Так, в Законі України «Про місцеве самоврядування» мова йде не тільки про забезпечення правової бази діяльності органів місцевого самоврядування, а й можливість залучення громадських організацій до розробки та реалізації місцевих програм, які спрямовані на розвиток територіальних громад.

Відповідно до цього закону, на місцевому рівні, органи влади затверджують положення про створення громадських рад, які будуть виконувати консультативно-дорадчих органів. До таких рад можуть і входять представники громадських організацій, які будуть не тільки активно долучатись до прийняття рішень щодо розвитку громад, але й контролювати та моніторити їх виконання в контекст діяльності органів місцевого самоврядування.

Залучаючись до прийняття рішень, громадські організації стають частиною публічно-владного процесу. Вони приймають участь у консультаціях, слуханнях, засіданнях та інших заходах з боку органів місцевого самоврядування. Це не тільки підвищує рівень довіри до місцевої влади, а й сприяє тому, аби при прийнятті рішень, враховувались думки різних соціальних груп. Дослідження Т.О. Кравченко підтверджує, що залучення громадськості до прийняття рішень позитивно впливає на ефективність місцевого управління [16].

На сьогодні, в Україні, є низка успішних проектів, авторами і ініціаторами яких виступали громадські організації. Вони демонструють не тільки ефективному сприянню розвитку громадам, а й тому, що важливість заохочення до розвитку громадських організацій є важливою і для органів місцевого самоврядування.

Яскравим прикладом успішного залучення громадських організацій до процесу прийняття та впровадження рішень є бюджет участі. В рамках процесу децентралізації та процесу демократизації суспільства, в багатьох громадах було запроваджено програму «Бюджет участі». Це дозволяє громадянам самостійно визначати, на що будуть витрачені частина коштів місцевого бюджету. Громадські організації активно беруть участь у цьому процесі, подаючи проекти, що сприяють розвитку територіальних громад.

В Україні вперше бюджет участі було впроваджено в 2015 році в трьох містах: Чернігові, Черкасах та Полтаві. На старті у Чернігові бюджет участі становив 4,8 млн грн (1% від доходу бюджету міста). Суму поділили 50/50

між великими проектами (до 1,2 млн грн на проект) та малими (до 360 тис. грн на один проект). Після доволі потужної агітаційної кампанії Чернігівська міська рада отримала 73 проекти, з яких 56 відповідали всім поставленим в положенні вимогам. Слід зазначити, що голосування проводилося винятково у письмовій формі. Однак участь у голосуванні взяли трохи більше 11,5 тисяч мешканців міста, а це лише 4% населення Чернігова [17].

В цілому ж на сьогодні партиципаторний бюджет активно впроваджується в більш ніж 45 містах, 23 з яких – обласні центри. В кожному місті, запровадження цього проекту має свої особливості. Наприклад, у Києві для допуску проекту до голосування треба провести публічне обговорення, а в Дніпрі, є чітко визначенні сфери в рамках яких можливо подавати проекти до конкурсу. Станом на 2017 рік у 23 обласних центрах було подано 2479 проектів, з яких було відібрано 401 завдяки 512 тисячам голосів.

Так, наприклад, громадська організація «Здоров'я нації» реалізували проект, який був покликаний на покращення доступу до медичних послуг у віддалених населених пунктах та громадах. В рамках проекту було організовано так звані «мобільні клініки» та навчання місцевих медичних працівників. Результатом реалізації проекту стало підвищення рівня медичного обслуговування в ряді громад з маленьким населенням та ресурсною базою. В умовах повномасштабного вторгнення ця громадська організація сприяла вирішенню ряду гуманітарних потреб в громадах, особливо в прифронтових та окупованих регіонах країни. [17]

Ще одним успішним кейсом можна вважати програму підтримку сільських громад, яку ініціювало та реалізувало громадська організація «Центр розвитку громад». Її суть полягала у підвищенні економічного потенціалу сільських громад за рахунок проведення ряду тренінгів та курсів для розвитку підприємництва. В результаті програми було створено понад

50 нових підприємств, що забезпечило робочі місця та розвиток місцевої економіки. [18]

Говорячи про ефективність та результати діяльності громадських організацій в консолідації з органами місцевого самоврядування, не можливо не відмітити ті виклики з якими вони зіштовхуються в процесі своєї діяльності. Такі виклики можуть впливати на діяльність організації по-різному, оскільки все залежить від ряду факторів як в середині громади, так і в країні в цілому.

В контексті забезпечення участі громадських організацій в розвитку територіальних громад, важливо звертати увагу і на міжнародний досвід та практику. Так, наприклад, у Німеччині, законодавство забезпечує широку правову базу для діяльності громадських організацій. Наприклад, закон про підтримку громадських організацій включає положення про їх участь у плануванні та реалізації місцевих програм. Громадські організації мають право брати участь у консультаціях з органами місцевого самоврядування та подавати пропозиції щодо вдосконалення місцевої політики. Наприклад, у місті Фрайбург громадські організації активно співпрацюють з муніципалітетом у питаннях розвитку велоінфраструктури та екологічної свідомості. Вони беруть участь у розробці та реалізації міських програм, спрямованих на підвищення якості життя мешканців.

Європейський досвід має багато цікавих та дійсно ефективних кейсів. Наприклад, Естонія створила можливість залучення громадських організацій до збору пропозицій та проведення консультацій через онлайн-платформу.

Є і схожий досвід між Україною та Фінляндією. Наприклад, залучення молоді до місцевого самоврядування та його процесів відбувається через молодіжні ради при органах місцевої влади. Це забезпечує представництво молоді у прийнятті рішень та реалізації ряду місцевих проєктів.

Щодо північноамериканського досвіду, то у Сполучених Штатах громадські організації відіграють ключову роль у розвитку територіальних

громад. Федеральне законодавство передбачає фінансування місцевих ініціатив через грантові програми, а також встановлює правові рамки для участі громадських організацій у місцевому самоврядуванні. Закони про неприбуткові організації дозволяють їм брати активну участь у розробці місцевих політик та проєктів.

Найголовніший виклик та складність, яка виникає у громадської організації з початком діяльності – довіра. Так званий кредит довіри від громади отримати досить важко, але можливо. Для цього варто не тільки розповідати про організацію, але й показувати це діями, проєктами та заходами. Окрім цього, важливо аби репутація громадської організації була прозорою. Ті організації, яка були помічені в співпраці з політичними партіями чи персонами, можуть втрачати довіру та можливості для співпраці. Варто у суспільній діяльності керуватись не фінансово-економічними можливостями, а саме можливістю зробити щось корисне для суспільства та громади.

Звичайно що перевагою для громадських організацій можна вважати можливість зміцнення партнерства з владою та бізнесом. Вони можуть покращити свою діяльність шляхом співпраці з органами місцевого самоврядування та окремими бізнесами в контексті реалізації спільних проєктів. Це дозволяє залучати нові ресурси, створює певні більш тісні та довірливі зв'язки, а також підвищує ефективність реалізації проєктів.

Окрім цього, можна й говорити про те, що успішно реалізовані проєкти стають своєрідним професійним досвідом для активістів цієї громадської організації. Проєкти є певною інвестицією у розвиток, навчання та підвищення навичок, вмінь для активістів. І отриманні знання та вміння, в подальшому, можуть використовуватись не тільки для суспільно-корисної діяльності, а й для особистих та професійних можливостей. Не варто й нехтувати різними тренінгами, курсами та освітніми проєктами для активістів та громадських організацій в цілому.

Вони дають не тільки нові знання, а й можливості для обміну досвідом та дискусій.

І говорячи про довіру та професійне зростання, не можливо не залишити без уваги той фактор, що це, в свою чергу, впливає на можливість виходу на міжнародну співпрацю. Адже чим більше громадська організація досвідчена та організована, чим більше в неї партнерів, які будуть готові її підтримати, тим більше шанс на отримання нових міжнародних партнерів та інвесторів. А це є дуже суттєвим кроком в контексті реалізації проєктів більш масштабного значення. Адже існують ті проблеми та виклики, які, нажаль, вирішити силами органів місцевого самоврядування та бізнесу не завжди є можливим. А от при залученні іноземних партнерів є більш реальним, оскільки вони дають не тільки ресурси, а й знання та досвід, що є не менш цінним для будь-якої громадської організації.

2.3 Міжсекторна взаємодія та її роль у забезпечення розвитку територіальних громад

Ключовим елементом для забезпечення стабільного та активного розвитку будь-якої громади є консолідація зусиль її основних діючих елементів. Такими діючими елементами можна вважати, перед усім, органи місцевого самоврядування, бізнес та громадські організації. Всі вони, у своїй діяльності, мають бажання до соціально-економічного зростання та покращення якості життя населення. Саме об'єднання можливостей, ресурсів та часу створює ефективний розвиток громади, дає можливість до залучення нових ресурсів та інвестицій, а також, на вирішення ряду проблем та викликів, які можуть виникати у громадян.

Органи місцевого самоврядування, у цій синергії, відіграють ключову роль. Це пов'язано з їх діяльністю у забезпеченні стратегічних планів та планів розвитку громади, надання ряду публічних послуг, а також взаємодії з центральними органами влади. Більш того, саме муніципальна влада

повинна бути зацікавлена у залученні до процесу публічного управління як бізнесу, так і громадських організацій, для підвищення рівня прозорості та демократії.

При розробці стратегічних планів розвитку громади, органи місцевого самоврядування повинні враховувати ряд важливих соціально-економічних, культурних, освітніх та екологічних аспектів. Мова йде і про плани розвитку інфраструктури, і про освітні та культурні заходи, і навіть про волонтерську діяльність громади. Саме тому. Важливо аби були залучені до процесу розробки і реалізації, в тому числі, і громадські організації та бізнес середовище.

Не менш важливим фактором органів місцевого самоврядування є їх діяльність щодо правового регулювання та ухвалення відповідних рішень. Всі ті рішення, ухвали, проекти які розробляються та впроваджуються муніципальною владою є важливою складовою для розвитку громадських організацій та бізнесу в громаді. Адже при прийнятті регулюючих рішень, важливо аби враховувались інтереси всіх сторін. Сприятливе середовище для розвитку може дати можливість для громади та органів місцевого самоврядування залучити нові інвестиції, більш розвинути інфраструктуру. Сприятливе середовище є також показником рівня бюрократії, правового захисту, а також доступності публічних послуг.

Ну і забезпечення надання якісних публічних послуг, органами місцевого самоврядування, є досить вагомою основою для соціального та економічного розвитку громад. Такі послуги повинні надаватись не тільки бізнесу та громадським організаціям, а й усім громадянам, не залежно від їх соціально-економічного становища. Це дуже важливо для репутаційного становища органів влади місцевого рівня.

Не менш важливим партнером у розвитку громади є бізнес. Він не тільки створює нові робочі місця та наповнює місцевий бюджет, а й може стати певним партнером у забезпеченні ресурсів, інвестицій та навіть інновацій в суспільне життя. Але якщо робочі місця та податки є законною

складовою, то інвестування та інновації в суспільне життя є власним бажанням бізнесу та його власників. І для цього потрібно створити комфортні умови для його розвитку.

Говорячи про правове становище бізнесу в житті громади, важливо розуміти що, окрім податків, він також може стати певним інвестором у розвиток місцевої інфраструктури, збільшенні професіоналів та спеціалістів певної галузі, а також розширенню кількості залучених працівників. Це може бути і створення нових точок надання послуг чи продажу, будівництво нових підприємств або навіть модернізація старих. Все це є дуже позитивним для місцевого економічного зростання, а також для рівня благополуччя громадян, за рахунок нових місць для роботи, відпочинку чи отримання послуг.

Варто звернути увагу й на той фактор, що у сучасних умовах та реаліях, важливо вести соціально-відповідальний бізнес. Мова йде і про активну участь у соціальних проєктах та програмах, які, в свою чергу, спрямовані на покращення умов життя в громаді. Важливо не тільки дотримуватись законодавчих норм та правил, але й всебічно розвивати громаду для залучення нових потенційних споживачів в свій бізнес. Таким механізмом й може виступати меценатство, спонсорство, підтримка освітніх програм, медичних установ, культурних заходів, екологічних ініціатив тощо.

Підтримка місцевих ініціатив є дуже важливою для бізнесу та його діяльності. Це своєрідний і маркетинговий хід, який дозволяє більше інформувати про себе та свою діяльність, послуги чи товари. Підтримка місцевих ініціатив та проєктів відбувається шляхом співпраці з органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями. Підтримка може полягати у різних складових: наданні певних ресурсів, спонсорство, грантова підтримка, рекламні заходи та інше.

І останнім, але не менш важливим учасником розвитку громад є діяльність громадських організацій. Вони виступають як своєрідний

посередник між органами місцевого самоврядування, бізнесом та населенням, забезпечуючи залучення громадян до процесів суспільного розвитку та благополуччя.

Створення партнерських відносин між усіма секторами є досить важливою для ефективного соціально-економічного розвитку громади. Таке партнерство будується шляхом укладання відповідних меморандумів про співпрацю, як офіційний показник участі в житті громади та її розвитку. В подальшому, на підставі підписаного меморандуму, створюються спільні робочі групи, організовуються певні зустрічі для обговорення проєктів чи планів спільної діяльності.

Більш того, спільне планування діяльності є дуже важливим для всіх учасників процесу розвитку територіальної громади. Це дозволяє більш ефективніше використовувати ресурси, забезпечити стабільний розвиток та постійну активну суспільно-корисну діяльність в інтересах територіальної громади.

В процесі спільної діяльності необхідно здійснювати моніторинг та оцінку проєктів, які реалізуються спільними силами. Це дає змогу виявити недопрацювання, проблеми та ризики, що в свою чергу, створює можливість корегування плану дій та реалізації. Мінімізація різноманітних протилежних до проєкту факторів дозволяє підвищити його ефективність та стійкість, а також збільшити позитивний результат від його реалізації.

Досить успішних кейсів в спільній діяльності органів місцевого самоврядування, бізнесу та громадських організацій багато. Адже як до повномасштабного вторгнення, так і під час нього, всі були зацікавлені у розвитку власної громади, громадян та умов життя. Це говорить про небайдужість українців до проблем навколо нас, і свідчить про те, що рівень прозорості та відкритості окремих органів влади є доволі високим.

Гарним прикладом у реалізації інноваційних та цікавих кейсів є місто Вінниця. Починаючи з 2011 року, спільними зусиллями влади, бізнесу та громадськості, місто почало впроваджувати концепцію «smart city»

(розумне місто). Концепція полягала у переведенні ряду послуг та процесів в середині громад в онлайн-формат, створенні безпечного середовища для містян, а також розвитку сучасних інноваційних середовищ територіальної громади. На сьогодні в Вінниці є досить розвинена мережа камер безпечного міста, Wi-Fi зон, систем онлайн-моніторингу та онлайн-послуг тощо. І це все стало можливим виключно при взаємодії громадськості, бізнесу та місцевих органів влади. [19]

Зокрема, А.Серант [20], вивчаючи співпрацю місцевої влади з громадськістю, пропонує вирішувати дане питання за допомогою впровадження інформаційних технологій, що дасть змогу органам місцевої влади використовувати сучасні системи електронного управління, основними функціями яких повинні бути: “інформування та обслуговування громадян; взаємодія з громадянами (спілкування громадян і представників влади в реальному часі для обговорення прийнятих рішень, проектів документів тощо)”. Крім того, науковець зазначає, що для успішно здійснюваної діяльності, орган місцевої влади повинен дбати про свою репутацію, яка демонструє довіру і ставлення місцевих жителів до влади, а також налагоджувати зв'язки з громадськістю за допомогою ЗМІ [20].

Розуміючи важливість спільної діяльності, а також процес децентралізації, прозорості та відкритості в органах влади, не можливо не відмітити той фактор, що більш успішними є ті громади, де до процесу розбудови громади залучені всі. Мова йде не тільки про тих громадян та бізнес, кому не байдуже на соціально-економічне благополуччя громади, а про всіх. Адже кожен хто живе в місті, працює, веде бізнес повинен бути зацікавлений у залученні до розвитку своєї громади. Це пов'язано з можливістю збільшення, масштабування та підвищення можливостей громади як на державному рівні, так і поза межами країни.

Консолідований розвиток не потребує, а вимагає активної взаємодії бізнесу, влади та громадських організацій. Спільні зусилля цих секторів дозволяють ефективно використовувати ресурси, реалізовувати масштабні

проекти та забезпечувати сталий розвиток громад. Важливо розвивати партнерські відносини, спільно планувати та реалізовувати проекти, а також здійснювати постійний моніторинг та оцінку результатів для досягнення максимального ефекту.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

3.1. Волонтерство як інструмент залучення громадськості до вирішення місцевих питань

В загальному контексті, волонтерська активність в громадах та серед громадської організації має позитивний вплив на реалізацію важливих соціально-економічних завдань. І збільшення рівня залученості громадян до цього процесу, може суттєво вплинути на рівень розвитку як окремих громад та регіонів, так і країни в цілому.

Збільшення рівня залученості до волонтерської діяльності як громадських організацій, так і громадян, вимагає більш комплексного підходу, розробки ефективних стратегій та можливих мотиваційних заходів. Для цього важливо аби громадська та волонтерська діяльність була не тільки соціально-корисною справою в очах громадян, але й в очах державних органів влади. Особливо, якщо це стосується боротьби з корупцією та в боротьбі за справедливість.

Для досягнення цієї мети можна використати ряд рекомендацій та механізмів щодо покращення:

- створення сприятливого середовища для волонтерської діяльності: саме в сприятливих умовах до волонтерської діяльності і будуть залучатись нові люди, оскільки саме через певні пільги та привілеї, комфортні умови (особливо в законодавчому контексті) та в загальному підтримка такої діяльності;

- проведення комунікаційних стратегій та просування: інформування громадськості, яка не залучена до такої діяльності дозволить більше розповісти про користь від волонтерства, а широка рекламна

компанія, наявність інформаційних ресурсів та інформаційні компанії з боку державних органів може створити досить позитивний імідж волонтерства;

- розвиток програм та проєктів з навчання: саме через розробку цікавих навчальних програм та проєктів для майбутніх волонтерів можна значно збільшити їх кількість та компетентність, а отже, і ефективність реалізації їх діяльності з позитивним впливом на громаду чи регіон;

- підтримка волонтерського та громадського рухів: забезпечення підтримки та визнання волонтерів за їх діяльність, включаючи нагороди, підвищення соціального статусу волонтера та його публічне визнання, пільги та заохочення дозволять змінити погляд громадян на таку благодійну діяльність в цілому;

- партнерство з бізнесом: співпраця з бізнесом може допомогти не тільки залучити додаткові ресурси для реалізації таких проєктів, але й продемонструвати підтримку волонтерських та громадських ініціатив не тільки з боку державних органів.

Сьогодні, не тільки українське суспільство, а й весь світ розуміє важливість волонтерської діяльності щодо мобілізації ресурсів громадянського суспільства в Україні. Це стало більш посилено через загрозу втрати територіальної цілісності української держави, а отже і загроза національній безпеці. Саме повномасштабне вторгнення суттєво змінило погляд українського народу на волонтерів, громадські організації та благодійні фонди в контексті не тільки допомоги людям, але й суттєвій підтримці збройних сил України.

Думка К.О. Сидоренко щодо підвищення рівня правового регулювання волонтерської діяльності і прийняття Концепції державної політики у сфері волонтерської діяльності є важливим кроком у сприянні розвитку цього інституту в Україні. Включення в законодавство таких положень, як соціальна реабілітація дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, надання безоплатної юридичної допомоги громадянам і волонтерським організаціям, правове просвітництво населення, безоплатне

виготовлення та розповсюдження соціальної реклами, сприяння розвитку науково-технічної творчості молоді, сприяння патріотичному, духовно-моральному вихованню дітей та молоді, підтримка молодіжних ініціатив, проектів, дитячих і молодіжних рухів і організацій, сприятиме зміцненню волонтерського руху та розвитку громадянського суспільства в цілому. Такий крок дозволить створити більш сприятливі умови для волонтерів та покращити їхню можливість допомогти у вирішенні різноманітних соціальних проблем. [21].

Виходячи з цієї думки, важливо підкреслити ряд організаційно-правових моментів для підвищення рівня волонтерської діяльності. Перед усім, наявність безкоштовних юридичних консультацій та інших складових дозволить громадянам більш детально дізнатись про різні правові статуси волонтерів та громадських діячів, діяльність громадських організацій та благодійні фонди. А отже, наявність безкоштовної правової консультації дозволяє без наявних знань отримати інформацію про законодавче забезпечення.

Ще одним фактором є необхідність у можливості безкоштовної соціальної реклами діяльності окремих громадських організацій та волонтерів з метою не тільки підвищення рівня їх популярності, але й залучення до їх діяльності нових членів та активістів. Враховуючи сучасні реалії, волонтери ніяким чином не будуть витрачати вільні кошти чи збирати пожертви на проведення рекламних компаній. А отже, органи публічної влади та місцевого самоврядування, можуть побудувати певні спільні рекламні механізми для таких волонтерів.

Ще одним важливим фактором залученості громадян до волонтерської діяльності, на думку фахівців, є брак фінансування волонтерської діяльності з боку держави. У Бюджетному кодексі України відсутні положення щодо підтримки громадських ініціатив у сфері волонтерства і, як наслідок, у державному та місцевих бюджетах відсутні видатки на цю сферу. Також, немає чіткої державної цільової програми

щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності. Що свідчить про певну не зацікавленість держави у волонтерській діяльності. Звичайно, що держава встановлює та регулює і вікові обмеження щодо волонтерів, але, в суспільстві існує думка про те, що корисним для держави може бути будь-хто не дивлячись на вік. Основна причина, на думку експертів з реформ, це відсутність ефективного механізму взаємодії між волонтерами та публічними службовцями [22].

В 2022 році був розроблений Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності» № 7363 від 10.05.2022. В рамках цього проекту було розширено і напрями діяльності волонтерів, визначили форми підтримки волонтерської діяльності (в тому числі правова, організаційна, методична, наукова і так далі), підвищення кваліфікації волонтерів та інше. Все це стало наслідком повномасштабного вторгнення, як загрози національній безпеці.

На сьогодні органи публічної влади, навіть з наявними ресурсами, організаційними складовими та іншими елементами, не можуть впоратися з тими проблемами, які виникли внаслідок агресії проти України. Саме залучення найширших верств населення, у тому числі сформованих у вигляді волонтерських рухів. Безумовно, спроби реформувати волонтерську та громадську діяльність на законодавчому рівні має позитивний вплив, але частково. Нові форми діяльності, нові механізми та інструменти для взаємодії, підвищення соціального престижу безумовно буде сприяти подальшій легалізації волонтерського руху, взаємодіє з місцевими органами виконавчої влади, здійснює управління волонтерською діяльністю, витрачання та використання отриманої волонтерської допомоги, а також необхідність удосконалення додаткового правового регулювання запровадження волонтерської діяльності.

3.2. Перспективні напрями залучення громадських організацій до забезпечення розвитку територіальних громад

Сьогодні, навіть в умовах повномасштабного вторгнення, співпраця та взаємодія громадських організацій та органів місцевого самоврядування продовжує певний розвиток. У рамках такої співпраці реалізувалися програми та проекти, спрямовані на подолання бар'єрів між владою та суспільством («Громадський бюджет», «Є-Петиції» тощо). Крім того, у структурі громадянського суспільства зайняли своє авторитетне місце різноманітні спостережні громадські організації («watchdogs» — з англ. «сторожові пси»), що мають за мету проводити моніторинг відкритості та прозорості діяльності представників адміністрації та виборних органів, слідкувати за ефективністю розподілу публічних фінансів на центральному та місцевому рівнях [23].

В рамках програмного документу «Принципи соціального діалогу» від 22 жовтня 2002 року було закріплено, що неурядові організації мають можливість приймати участь у розробці і реалізації державних програм, стратегій та планів. Саме громадянський діалог може проявлятися у формі спільного прийняття рішень, тобто з обов'язковою участю громадських організацій. І особливою ця практика може стати саме на місцевому рівні. Саме це є початком для більш плідної співпраці органів місцевого самоврядування та громадських організацій, а результатом буде як соціальний спокій, а також стійкий та збалансований розвиток країни та громад в цілому.

Практика місцевого самоврядування демократичних країн, зокрема й України, виробила низку способів участі громадськості у місцевій політиці. Їх називають формами або механізмами громадської участі. Вони особливо актуалізувалися у зв'язку із розповсюдженням останніми десятиліттями ідеї переходу від представницької до партисипаторної демократії. До переліку основних форм громадської участі у місцевому самоврядуванні фахівці

внесли місцевий референдум, консультації з громадськістю, участь в управлінні місцевим бюджетом, громадську експертизу, органи самоорганізації населення, громадські ініціативи, звернення громадян, збори громадян за місцем проживання, громадські слухання, відкликання депутата, громадські ради, дострокове припинення повноважень голови ради тощо [24].

Так, сьогодні, громадські організації, активісти та волонтери повинні стати важливою складовою місцевого самоврядування, включаючи законодавчий рівень. Так, місцева влада, повинна всебічно сприяти та підтримувати всіх бажаючих долучитись до процесу спільного розвитку та взаємодії шляхом:

- надання всієї необхідної інформації, яка передбачена Законом України «Про доступ до публічної інформації»;
- проведення консультацій з особливо-важливих питань, стратегічних документів, місцевих програм та концепцій;
- заснування волонтерських рад та громадських рад по всіх соціально-економічних напрямках діяльності місцевого розвитку та діяльності;
- розбудова прозорих відносин та взаємодії між органами влади та представниками громадянського суспільства.

Сьогодні законодавством передбачає можливість для органів місцевого самоврядування, в межах їх повноважень, проведення громадських слухань та місцевих ініціатив, в рамках норм статутів громад та їх відповідних положень. Наприклад, згідно з «Порядком внесення та розгляду місцевих ініціатив в місті Києві», ініціатором внесення такої ініціативи на розгляд Київської міської ради має бути ініціативна група членів територіальної громади міста Києва в кількості не менше п'яти осіб, а підписати її мають не менше ніж 1000 членів тергромади. А у «Положенні про місцеві ініціативи у м. Ужгород» вказано, що підписати подання від ініціативної групи з п'яти осіб мають усього 50 членів територіальної

громади м. Ужгород. Важливість описаних процедур полягає не лише у можливості реалізації місцевих ініціатив, але й у стимулюванні комунікації у громаді з нагальних питань місцевого значення, передусім на етапі збору підписів [25].

Сьогодні, в умовах повномасштабного вторгнення ворога на територію України, органи місцевого самоврядування та громадські організації можуть мати досить багато спільних напрямків для взаємодії. Основними напрямками можна визначити наступні:

- надання допомоги для малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних та інших осіб, що потребують соціальної реабілітації;
- підтримка внутрішньо-переміщених осіб, які перебувають в громаді як у відповідних установах чи соціальних центрах, так і на самотійному проживанні;
- допомога у догляді за хворими, особами з інвалідністю, самотнім людям похилого віку та іншим особам, які потребують підтримки та допомоги;
- надання психологічної та моральної підтримки для родин та сімей, які втратили осіб внаслідок війни та які потребують певної соціалізації;
- надання волонтерської допомоги для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру;
- надання волонтерської допомоги Збройним силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації тощо.

Сьогодні, волонтерська та громадська діяльність є певним підсиленням національної безпеки та оборони на місцевому рівні. Це є новим досвідом для органів місцевого самоврядування та громадянських інституцій в контексті їх взаємодії. Важливо аби цей досвід знаходив підтримку у всіх громадах країни, оскільки волонтерство та громадська діяльність повинні стати успішними хабами взаємодії влади, бізнесу та громадськості щодо вирішення нагальних потреб та викликів.

Новим і більшим практичним досвідом може стати залучення органами місцевого самоврядування, в контексті міжнародної діяльності, громадськість. Мова йде про транскордонні проекти, міжнародні грантові угоди, співпраця міст-побратимів тощо. Успішні взаємодії між державними та недержавними інституціями ґрунтуються на симбіозі, коли громадська участь та підтримка органів місцевого самоврядування мають взаємну вигоду. Наприклад, проекти ЄС з впровадження принципів сталої міської мобільності передбачали розробку регіональних планів спільно представниками місцевої влади та активом громад, що у майбутньому мало забезпечити якісну звітність та контроль реалізації інфраструктурних проектів у конкретних населених пунктах. Зараз поглиблення міжнародних взаємодій пов'язане з вирішенням потреб і проблем російсько-української війни, а об'єднання зусиль і зв'язків органів місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства лише підсилюють таку цільову співпрацю.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Дослідження теоретичних підходів до визначення поняття «громадська організація» дозволило з'ясувати, що це поняття є багатограним і охоплює різні форми та види об'єднань, які сприяють активній участі громадян у суспільному житті. До таких форм і видів об'єднань належать благодійні організації, професійні асоціації, екологічні рухи, молодіжні та студентські організації, волонтерські групи, а також об'єднання, що займаються захистом прав людини. Кожна з цих форм має свої специфічні завдання та механізми діяльності, але всі вони сприяють зміцненню громадянського суспільства та розвитку демократичних процесів.

2. Дослідження інструментів та методів взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськими організаціями показало, що існує широкий спектр можливостей для підтримки розвитку територіальних громад. Виявлено ефективні практики співпраці, які можуть бути застосовані для підвищення рівня соціально-економічного розвитку на місцевому рівні. Зокрема, впровадження практик "бюджету участі" дозволяє громадянам брати безпосередню участь у розподілі місцевих фінансів, що підвищує прозорість та довіру до влади. Використання "електронних петицій" забезпечує оперативний зворотний зв'язок та дає можливість швидко реагувати на потреби громади. "Громадські консультації" сприяють залученню широких верств населення до обговорення та прийняття важливих рішень, що підвищує якість управління та задоволеність громадян.

3. Аналіз практики залучення громадських організацій до вирішення питань місцевого значення виявив оптимальні варіанти співпраці, які сприяють їх активній участі у процесах розвитку територіальних громад. Це включає партнерство в проектах місцевого значення, участь у громадських радах та інших формах співпраці.

4. Здійснено загальну характеристику стану розвитку територіальних громад в Україні, що дозволило визначити ключові тенденції та проблеми, що впливають на їх розвиток. До головних тенденцій успішного розвитку територіальних громад відноситься: наявність ефективних стратегічних планів розвитку територій, розвиток соціальних та адміністративних послуг (а також якості їх надання), залученість до процесу територіального управління як представників громадськості, так і бізнесу. Серед проблем варто визначити той факт, що не всі органи місцевого самоврядування будують прозору та ефективну політику, що певним чином вповільнює розвиток територіальної громади. Виявлено значні регіональні відмінності та необхідність вдосконалення механізмів підтримки громад.

5. Дослідження діючих механізмів підтримки розвитку територіальних громад України громадськими організаціями показало, що вони відіграють важливу роль у забезпеченні сталого розвитку на місцевому рівні. Зокрема, їх діяльність сприяє підвищенню соціальної згуртованості та економічної активності громад.

6. Визначено, що міжсекторна взаємодія є ключовим фактором забезпечення розвитку територіальних громад. Співпраця між громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування та бізнесом сприяє ефективному вирішенню соціально-економічних проблем на місцевому рівні.

7. Розроблені рекомендації щодо підвищення рівня волонтерської активності в територіальних громадах включають створення сприятливих умов для залучення волонтерів, підвищення рівня обізнаності населення про можливості волонтерської діяльності та підтримку ініціатив громадських організацій.

8. Обґрунтовані перспективні напрями залучення громадських організацій до забезпечення розвитку територіальних громад, які включають розвиток партнерських програм, підвищення рівня фінансування громадських ініціатив та вдосконалення нормативно-правової бази для підтримки їх діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лебідь А. Є, Назаров М. С. *Інструменти громадської участі в Україні: навчально-методичний посібник* / Суми: Вид-во СумДУ, 2020. 73 с.
2. Учасники проєктів Вікімедіа. *Громадська організація – Вікіпедія*. 2004. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Громадська_організація (дата звернення: 19.06.2024).
3. Реєстрація благодійної організації. Юридична фірма «Capital Law Consulting». CLC.co.ua. URL: <https://ua.clc.co.ua/reyeestratsiya-blagodijnoyi-organizatsij/> (дата звернення: 19.06.2024).
4. Дем'яненко Б. Громадські організації та рухи. *Політична енциклопедія*. Парламентське видавництво, 2011.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків: Консум, 2001
6. Рикун М. Зв'язки із громадськістю в органах місцевого самоврядування в Україні / М. Рикун. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття України СНД». Збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 2013. 216 с.
7. Висоцька С.М. Удосконалення діалогу органів влади і громадськості на регіональному рівні. *Державне управління: теорія та практика*. 2012. №2. С.17-21.
8. Наумик А. С., Червякова К. Д., Сидоренко Н. С. Комунікація суспільства та органів державної влади. Інноваційні тенденції сьогодення в сфері природничих, гуманітарних та точних наук : матеріали II міжнар. наук. конф., м. Дніпро, 17 берез. 2023 р. С. 79–80.
9. Гуріна Л. Зв'язки із громадськістю в органах державної влади / *Зб.наук.праць Національний університет «Острозька академія»*, 2013.

10. Малаш С.М. Проблематика взаємовідносин між органами виконавчої влади та громадськістю. *Державне управління: теорія та розвиток*. 2017. № 9. С.21-27.

11. Панькова О.; Касперович, О.; Іщенко, О. Теоретичні засади залучення соціальних ресурсів громадських об'єднань на потреби розвитку регіонів в умовах децентралізації. *Український соціум*, 2015. №3. С.20-28.

12. Ільченко, Н. Концепція участі та методи залучення населення до розвитку територіальної громади. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. №7.

13. Посібник з участі громадськості / За редакцією Джини Гілбрет Холдар, Ольги Захарченко. Київ, 2002. URL: <http://ukrhgromada.org/uploads/tinymce/uchastgromadskosti.pdf>

14. Міллер Д. Інституції з поширення знань – Рух за перетворення провідників змін на провідників обміну. *Збірка матеріалів до курсу «Економічний розвиток громади»*, Університет Конкордія, Монреаль, 2015.

15. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства : монографія / В. П. Андрущенко, В. П. Бех, Ю. В. Бех, М. А. Бойчук, І. А. Грицяк, Б. М. Калініченко, М. М. Калініченко, Н. В. Крохмаль, В. Г. Лавриненко, А. В. Найчук, Г. О. Нестеренко, Л. М. Семененко, А. О. Ярошенко ; М-во освіти, науки, молоді та спорту України ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 680 с

16. Кравченко Т. Роль зв'язків громадськості з місцевими органами влади у забезпеченні сталого розвитку територіальних громад в Україні. *Держава та регіони : матеріали наук. конф.*, м. Україна, 20 берез. 2013 р. 2013. С. 108–113. URL: http://www.pa.stateandregions.zp.ua/archive/3_2013/20.pdf (дата звернення: 22.05.2024).

17. Бюджет участі в містах України: регіональний розріз: *Ресурсний центр ГУРТ*. URL: <https://www.gurt.org.ua/articles/42964/> (дата звернення: 18.06.2024).

18. Як Альянс громадського здоров'я допомагає людям | Громадський Простір. Громадський Простір | Усе для третього сектору в одному порталі. URL: <https://www.prostir.ua/?news=yak-alyans-hromadskoho-zdorovya-dopomahaє-lyudyam> (дата звернення: 22.05.2024).

19. Які виклики чекають територіальні громади України у найближчі 10 років? | Громадський Простір. Громадський Простір | Усе для третього сектору в одному порталі. URL: <https://www.prostir.ua/?news=yaki-vykylyku-chekayut-terytorialni-hromady-ukrajiny-u-najblyzhchi-10-rokiv> (дата звернення: 22.05.2024).

20. Smart-Вінниця: як живе одне з найкомфортніших міст України. *Платформа розвитку міст*. URL: <http://urbanua.org/dosvid/ukrayinski-pryklady/308> (дата звернення: 23.05.2024).

21. Серант А. Роль зв'язків із громадськістю у забезпеченні ефективної роботи місцевих органів влади. *Ефективність державного управління*. №21. 2009. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Edu/2009_21/fail/Serant.pdf

22. Поліщук Н. Волонтерство як напрямок національно-патріотичного виховання студентської молоді.. *Наука і техніка сьогодні*, 2024, 5 (33).

23. Кахнова М. Підтримати небайдужих: як допомогти розвитку волонтерського руху. URL: <https://mind.ua/openmind/20241526-pidtrimati-nebajduzhih-yak-dopomogti-rozvitkuvolonterskogo-ruhu>

24. Лесняк В. Нормативно-правове регулювання співпраці органів державної влади та інститутів громадянського суспільства в сучасній Польщі. *Наукові перспективи (Naukovi perspektivi)*, 2024, 2 (44).

25. Громадська участь у місцевій політиці: проблеми нормативно-правового забезпечення. *Громадський простір*. 2021. URL:

<https://www.prostir.ua/?news=hromadska-uchast-u-mistsevij-politytsiproblemy-normatyvno-pravovoho-zabezpechennya>

26. Комарницький В. В. Органи місцевого самоврядування як суб'єкти зміцнення громадської участі в Україні. *Політикус: наук. журнал*. 2023. № 2. С. 38–44.

27. . Окуньовська Ю.В. Діяльність громадських організацій Польщі в контексті її європейської інтеграції: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02. Вінниця, 2018. 19 с.